ПРОФ. П. КОВАЛІВ

ЧИСТОТА
і
ПРАВИЛЬНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Накладом Видавництва „Рідне Слово"
Мюнхен — 1947.

ЧИ

УК

ПРОФ. П. КОВАЛІВ

ЧИСТОТА і ПРАВИЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Накладом Видавництва „Рідне Слово“

Мюнхен — 1946.

Друк.: Д. Сажнін — Авґсбурґ, Максиміліянсцляц 15.

1. ВСТУП

Помилки, що трапляються в нашій мові, зокрема в мові нашої української преси і друкованого слова взагалі, залежать головним чином від уплывів — польського (Галичина) і російського (Наддніпрянщина). Через те й помітна така розбіжність у мові українців, представників двох великих наших мовних територій — східньої й західньої. Але ж нам треба знати, що українська літературна мова — самобутня мова, як національна мова цілого українського народу, незалежно від його територіяльного розселення. Єдина літературна мова — це засіб творення єдиної української національної культури, цього найбільшого показника єдности українського народу.

Зокрема українська літературна мова має в своєму складі вже цілком вироблену, досить усталену літературну лексику і послуговується нею в усіх випадках нашого культурного життя. На цю лексику, що лежить в основі мови наших письменників, наших кращих стилістів, знавців літературної мови, на цю лексику, кажу, й треба нам, практикам мови, орієнтуватися. Треба засвоїти собі той нормативний лексичний склад, що є тепер загально-прийнятим, а не живитися лише соками льокальних впливів. Зовнішні впливи на нашу мову були, є й будуть, але з ними треба вести рішучу боротьбу, якщо вони виходять за межі дозволеного міжнаціональними культурними зв'язками. Інакше ніколи не буде в нас мовної єдности, отже й національної єдности українського народу. Коли, наприклад, українець з Галичини вживає в своїй мові слів, що їх не розуміє українець з Наддніпрянщини, а також і навпаки, то такий стан речей не нормальний і не може мати собі ніякого виправдання.

Українська літературна мова має вже цілком вироблену і свою самобутню фразеологію, побудовану головним чином на народній основі. Цю літературну фразеологію треба всіма засобами й далі розвивати, культивувати, а не псувати іншою, чужою духові українського народу фразеологією. Ні в чім іншім не відбивається дух нації такою великою мірою, як у фразі. Тільки фраза, рідна національна фраза — найбіль-

ший виразник духу нації, духу національної мови. Українська фраза, як і фраза кожної іншої національної мови, характеризується тим, що вона має в собі так звані українізми, оці виразники національного духу, і цим відрізняється від фрази інших мов з їх виразниками національних духів — русизмами, полонізмами, чехізмами, германізмами, ґалліцизмами тощо. Через те ото й треба нам дбати про чистоту української фрази, що відбиває дух всього українського народу, незалежно від територіяльности.

Єдина українська літературна мова, єдина літературна лексика, єдина літературна фразеологія — ось ті основні гасла, що за їх здійснення ми повинні щоденно боротись, надто коли йде мова про нашу українську пресу, українське друковане слово взагалі. Ніщо не доходить так близько до широких мас нашого народу, як преса (газети, журнали, альманахи тощо). Ніяка інша мова, отже, не впливає так безнастанно на мову читача, як мова преси.

Звідси й випливає та велика відповідальність за чистоту й правильність мови, та відповідальність, що її мусять прийняти на себе працівники преси — письменники і журналісти, вчені і публіцисти. Мова преси мусить бути зразковою мовою щодо її літературности (культурности), бо її навчаються (свідомо чи не свідомо) широкі маси нашого народу, нашої інтеліґенції, на неї завжди вони орієнтуються або, принаймні, повинні орієнтуватися.

На жаль, мова нашої української преси не така, якою вона повинна бути. Вона ще далека від ідеалу літературности. Більше навіть, вона далека від духу української національної мови взагалі і відображає в собі часто дух інших національних мов, шкідливо діючи на розвиток мовної свідомости українського читача. Як у галузі лексики, так і в галузі фразеології часто-густо натрапляємо на такі перли, від яких серце в'яне і жаль обгортає, що маємо таку багату літературну мову, а користуватися нею не вміємо, бо її не знаємо; не знаємо тих загальних лексичних і фразеологічних (не кажу вже про граматичні) норм, що їх виробила наша мовна свідомість, мовна свідомість українського народу на чолі з його найкращою інтеліґенцією.

Мої спостереження над мовою нашої української преси за останні два-три роки могли б дати багатий матеріял для розгорнутої критики мови преси взагалі. Але це справа майбутности, як буде на це слушний час. А в цій праці я спиняюсь тільки на тих основних помилках, що ними рясніє мова нашої преси і взагалі мова нашого друку. Ці помилки

я виправляю так, що подаю правильну форму, в дужках зазначаючи тільки (скорочено) ту хибу, проти якої скерована моя увага, а цим самим повинна бути скерована й увага читача.

Отже, я пишу тут не про мову нашої преси, бо це, як було вже сказано, справа окремої праці, а лише про чистоту й правильність мови в межах моїх спостережень над мовою преси і друкованого слова взагалі. Зразком чистоти й правильности, власне, є приклади, що ними я ілюструю свої завваження на факти порушення цієї чистоти й правильности в мові нашої преси, а також і ті найуживаніші фразеологічні звороти, що їх я подаю окремим розділом в кінці праці.

Це — не максимум, це — той мінімум, що його я подаю, як першу спробу зробити деяке зрушення в справі єдности української літературної мови, як єдиної культурної мови нашого народу з єдиною нормою її практичного вжитку.

2. СЛОВА, НЕ ВЖИВАНІ В ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

В деяких друкованих книжках і часописах трапляються іноді слова, що їх літературна мова не знає, бо вони становлять собою здебільшого або українізовані полонізми, або русизми, або архаїзми, або й провінціялізми, для яких ще не знайшлося місця в літературній мові. Отож про ці слова ми й нагадуємо в дужках, на першому місці ставлячи слова, вживані в літературній мові. Отже, треба вживати як літературну норму:

Армія (а не: армада, порів. чеське armada). Це — найсильніша морська армія. В українській літературній мові існує й синонім цього слова — **військо**. Кожна самостійна держава має своє військо.

Бачити (а не: видіти). Такої війни історія ще не знала й не бачила.

Безглуздий (а не: безумний). Безглузда політика приводить державу до катастрофи.

Безмежний (а не: безчисленний). Українська історія знає безмежну кількість подій.

Без потреби (а не: безпотрібно). Щоб без потреби не ходити, треба своєчасно все підготувати.

Брак, недостача (а не: недостаток). Відчувається великий брак (недостача) одягу.

Бути (а не: заключатися). Зло не у власності, а в тих людях, що не вміють розпоряджатись власністю.

Бути, перебувати (а не: знаходитись). В місті є залога війська.

Бути (а не: матися). Була добра нагода це зробити. Справи є кращі, ніж передбачалося. У мене є гарна книжка (а не· мається книжка).

Бути (а не: являтись). Воля найкращий критерій життя людей. Християнство — провідник суспільно- і національно-справедливих ідей.

Вбивство (а не: морд, порів. нім. Mord). Вчинено вбивство серед білого дня.

Робити (а не: оказати). Промовець своїми переконливими доводами робить чималий (помітний) вплив на слухачів.

Вирахувати (а не: вичислити). Треба довго вираховувати, щоб мати уявлення про воєнні втрати.

Висунути, висування (а не: видвигнути, видвигування). Несвоєчасно висунута проблема — шкідливий чинник для суспільства. Треба уникати висування передчасних проблем.

Виявляється (а не: оказується). Насправді виявляється, що ми стоїмо ще на півдорозі.

Відважитись (а не: рішитись). Тільки герой міг відважитись на такий вчинок. Я не відважусь іти на прогулянку в таку погоду.

Відійти, відступити (а не: вицофатись). Війська відійшли на задні позиції.

Відкласти (а не: відложити). Відкласти вибори. Відкласти другі примірники книжок.

Вільний, вільно (а не: свобідний, свобідно). Вільні руки — вільна праця. Дикі тварини так призвичаїлись, що зовсім вільно йшли до рук.

Вражати (а не: поражати). Він був вражений цією новиною. Мене вражає його поведінка.

Всередині (а не внутрі). Всередині відбувається якийсь невідомий нам процес. Але: В середині будинку панував спокій.

В старовину (а не: в старину). В старовину люди шукали волі, втікаючи далеко від своїх осель.

Втратити силу (а не вигаснути). Умова після закінчення війни втратила силу.

Гинути (а не: загибати). Чи жити, чи гинути.

Голова (а не: предсідник). Голова зборів оголосив порядок дня.

Готувати (а не: приготовляти). Два стрільці готують літургічні шати та все інше.

Дальший, наступний (а не: слідуючий). Дальше наше завдання... Наступні збори відбудуться...

Дивуватись (а не: подивляти). Дивувались люди, що він статок став на все село.

Діяти (а не: ділати). Українські допомогові інституції діють у Канаді, в Сполучених Штатах Америки, в...

Доводиться (а не: приходиться). Чи доводиться говорити про те, що принцип волі для нас найдорожчий за все.

Додому (а не: домів, до хати). Увечері ми поверталися додому.

Доля (а не: судьба). Така її доля, о Боже мій милий! (Т. Шевченко).

Дорівнювати (а не: рівнятись). Дисципліна хору дорівнює гарно вишколеному інструментальному оркестрові.

Досі, доти, до цього (а не: до цих пір, до тих пір). Він доти не прийде, доки його не повідомлять. До цього прочитайте, а решту залишіть.

Достатньо (а не: достаточно, порів. польськ.: dostatecznie). Треба бути достатньо підготовленим до цієї важливої справи.

Жвавий (а не: оживлений). Почалась жвава відбудова зруйнованого господарства. Розпочались жваві дебати.

Закликати (а не: візвати). Генерал Мек Артур закликав японців припинити воєнні дії.

Залишитись, залишатись (а не: остати, оставатись). Вони ще залишились там. Вони залишились вірними своєму народові.

Замислитись (а не: призадуматись, порів. рос. призадуматься): Він сидів замислившись.

Запропонувати (а не: предложити). Японії запропонували умови капітуляції. Йому запропоновано місце директора музею.

Заснувати (а не: основувати). Виникла ідея заснувати Наукове Товариство.

Застосувати (а не: примінити). До злочинців застосували якусь кару. Мало знати, треба вміти й застосувати свої знання.

Зважати на що (а не: числитися з чим). Треба було зважати на великі бої за місто.

Звідти (а не: звідтам). Звідти прийшла звістка про його смерть.

Змогти (а не: зуміти): Вони не змогли виконати своїх обов'язків.

Зустріч (а не: стріча). Я маю з ним зустріч о п'ятій годині.

Інакше (а не: в противному разі). Треба справу робити вчасно, інакше буде загроза зриву.

Коло, близько, до, щось із (а не: около). Країна має коло (близько, до, щось із) шости міліонів населення.

Коритися (а не: повинуватися, порів. рос. повиноваться). Діти повинні кориться батькам.

Ладен (а не: готовий). Ладен вести переговори. Ми ладні на все, аби піднести престиж нашої нації.

Намагатись (а не: старатись). Ми намагаємось зробити якнайкраще.

Наочно (а не: наглядно). Вони діють тепер наочно і безпосередньо.

Небосхил, обрій (а не: небосклон). На европейському небосхилі. На обрії появились ледве помітні літаки.

Насильницький (а не: насильний). Насильницька політика завдає шкоди державі і знижує її авторитет.

Невистачати (а не: недостачати). Йому невистачає засобів для прожиття.

Недарма (а не: недаром). Недарма наш незабутній кобзар Тарас Шевченко поставив на дуже високий рівень українську літературу.

Недовірливий (а не: недовірчивий). Він проявляє недовірливе до мене ставлення.

Незабаром (а не: внезабарі, небавом). В його житті незабаром сталися великі зміни.

Новина (а не: новість). В селі сталася новина, що Гриць Летючий утопив свою доньку. (В. Стефаник).

Обвинувачувати (а не: обжалувати). Його обвинувачують у злочині.

Обґрунтувати (а не: обуснувати). Фінський прем'єр виголосив промову, в якій обґрунтував постанову свого уряду.

Обидва, обидві (а не: оба, обі). Здається, що ми обидва (обидві) ще такі молоді люди.

Обмежений (а не: ограничений, порів. рос. ограниченный): Він — людина дуже обмежена. Ми маємо обмежені засоби до існування.

Обурення (а не: негодування). Він з обуренням прийняв цю звістку.

Оголошувати, оголошення (не: виповідати, виповідження). Не було потреби оголошувати війну. Після оголошення війни почалась мобілізація.

Оточення, середовище (а не: окруження). Військовій групі пощастило уникнути оточення. Виховання дитини залежить від середовища.

Переважний (а не: подавляючий, порів. рос. подавляющий). Переважна більшість людей це розуміє.

Передбачати (а не: предвиджувати): Ми передбачаємо поширити нашу культурну працю.

Перемога (а не: побіда). Перемога буде за нами.

Підкорення (а не: упокорення). Підкорення народу.

Підкреслювати (а не: підчеркувати). Ми підкреслюємо нашу основну думку. Це слово треба підкреслити.

Підтримувати, підтримка (а не: попирати, попертя). Нас підтримують маси; в них ми шукаємо підтримки.

Плямувати (а не: п'ятнувати). Газети плямують криваве насильство. Слово „плямувати" — від українського „пляма", а слово „п'ятнувати" — від російського „пятно".

Пожвавлений (а не: оживлений). Почалась жвава розмова. Дебати пожвавлені.

Поки, доки (а не: заки). Поки сонце зійде, роса очі виїсть.

Порушення (а не: нарушення). За порушення дисципліни карають.

Посміх (а не: осмішнення). Автори творів були віддані на посміх.

Поставити в обов'язок (а не: вмінити). Треба поставити йому в обов'язок закінчити працю.

Поступка (а не: уступка). В своїх домаганнях в справі єдиного українського правопису галицькі учені пішли на великі поступки.

Примусити, присилувати (а не: заставити). Примушеною працею багато не зробиш. Не присилуй їсти, а присилуй робити.

Прихильник (а не: приклонник). Він має багато прихильників.

Прихований (а не: скритий). Прихований ворог найбільш небезпечний.

Прогулянка (а не: прогулька). Ранком пішли на прогулянку.

Проїхатись (а не: переїхатись). Хлопчик хоче проїхатись на коневі. Було б добре трошки проїхатись автомашиною.

Радіти (а не: радуватись). Моє серце раділо, коли я бачив на власні очі, як українці справляли всі великі свята.

Рекомендувати, познайомити (а не: представити). Маю честь рекомендувати мого приятеля (познайомити з моїм приятелем).

Рекомендувати, раяти (а не: поручати). Прошу порекомендувяти (пораяти) мені добрий підручник французької мови.

Рекомендований, доручений (а не: поручений). Послати рекомендованого (дорученого) листа.

Розраховувати (а не: числити, розчисляти, рефлектувати). Треба насамперед розрахувати на власні сили.

Розпорядження (а не: зарядження, запорядок). Розпорядження голови міста.

Самотність (а не: осамітнення). Ніхто не поділяв його думок, і він приречений був на цілковиту самотність.

Сердитись (а не: злоститись). Вона сердиться, бо не розуміє по-німецькому. Не можна перекладати дослівно німецьке es ärgert mich „злостить мене", як це робить підручник німецької мови О. Пашкевича, а треба: „мене злість бере". Це ж бо справжній українізм, що відбиває дух української мови. Фраза ж „злостить мене" — безперечний германізм, що відбиває дух німецької мови.

Скасувати (а не: уневажнити). Скасувати договір, постанову тощо.

Складати договір (а не: заключати). Складено договір про ненапад.

Смуток (а не: огірчення). Його огорнув смуток.

Спис, список (а не: листа). Треба скласти спис (список) осіб...

Сподіватися (а не: сподітися). Треба сподіватися на краще.

Сприймання (а не: восприємчивість). Межа сприймання досить низька.

Сприяти (а не: пособляти). Треба сприяти найкращим його замірам. Ставати, робитися, (а не: становитися). Дедалі люди стають (робляться) культурніші.

Ставитись до кого (а не: відноситись). Він до мене добре ставиться. В українській літературній мові слова „відноситись до кого" немає, а є лише „відносини", яке має значення взаємности: відносини поміж людьми. А крім того ще: стосуватись, стосунок, відношення. Наприклад: Він має відношення до цієї справи. Це до мене не стосується.

Старовинний, стародавній (а не: старинний). Хор Кошиця співав багато старовинних пісень; але: стародавня греція, стародавній Рим.

Стати (а не: станути). Багато людей стало до праці. Партія стала на боці уряду.

Суворо (а не: строго). Вхід суворо заборонений.

Табір (а не: ляґер). Люди мешкають у таборі.

Тепер (а не: сейчас). Вони тепер самі зрозуміли свою помилку.

Тяжіти (а не: тяготіти). Люди знову тяжіють до великих міст.

Уривками (а не: доривочно). В цьому напрямі уривками ми дещо робимо.

Цілком (а не: всеціло, порів. рос. всецело). Молодий юнак цілком віддався науці.

Чоловічий (а не: мужеський). Війна знищила багато людей чоловічої статі.

3. СЛОВА, ВЖИВАНІ НЕ З ТИМ ЗНАЧЕННЯМ

Коли, з одного боку, українська літературна мова через указані вище причини засмічується не вживаними в ній словами, то, з другого боку, в друкованих статтях, часописах тощо часто трапляються слова, вжиті не з тим значенням, що з ним би треба було вжити їх, висловлюючи думку.

Слово в реченні — це ґвинтик в машині, що без нього вона не може рухатись. Але коли цей ґвинтик замінити іншим ґвинтиком, що не призначений саме для цього місця, то машина теж не буде рухатись. Так само і в реченні: слово, що не відповідає своїм значенням змістові речення, порушує лад, викривляє думку, що її висловлює речення. Інакше кажучи, кожне слово мусить бути вжите на своїм місці в реченні, бо інакше воно затемнює основний зміст думки, що її висловлює речення. Коли в однім реченні якесь слово може бути саме на своїм місці, то в другім — воно не на своїм місці, і від цього викривляється думка, порушується чистота мови.

Переглянувши різну українську пресу за останні часи, ми знайшли чимало прикладів неправильного вживання слів, що їх тут і наведемо, щоб застерегти надалі від цих помилок. Отже, на своєму місці в реченні мають бути такі слова:

Бути, становити собою (а не: творити). Більшість інструкторів і старшин у болгарській армії були чужинці. Не можна сказати „творили чужинці", бо це дієслово перехідне і має інше значення: творити щось, а не творити собою.

Вважати, мати за кого, за що (а не: рахувати). Вважати за свій обов'язок. Дитина кожну іграшку вважає за свою. Не можна казати „рахує своєю", бо дієслово „рахувати" в українській мові має конкретне значення лічби: рахувати на рахівниці, рахувати числа тощо.

Вертатись, вернутись (а не: вертати, вернути). З тієї прогулянки вертались ми до Львова. Ми вернулись з дороги. Дієслово „вернути" має інше значення: воно перехідне і вказує, що треба щось комусь вернути (згл. повернути): книжку,

гроші позичені тощо. Отже, фраза „вернімо до Львова" абсолютно неможлива в цьому сенсі, бо примушує думати, наче ми когось або щось збираємось вертати.

Взагалі, загалом (а не: загально). Взагалі про їх діяльність ми вже чули. Але „загально" має більш конкретне значення: говорити загальними фразами — загально висловлюватись (на питання: як висловлюватись?).

Взяти слово (а не: забрати). Нарешті, слово взяв голова зборів. Слово „забрав" в цім сенсі не вживається, воно зберігає лише своє конкретне значення: забрати якісь речі.

Викреслити (а не: вимазати). З історії не можна викреслити імен діячів. Слово ж „вимазати" має своє конкретне значення: вимазати сажею обличчя, руки тощо.

Виявити (а не: виказати). Індивідуальність має свою вартість лише тоді, коли виявить своє значення для суспільства. Слово „виказати" вживається в іншім сенсі: виказати на кого, виказати злочинця тощо.

Воєнний (а не: військовий). Воєнний час, воєнні події. Слово „військовий" стосується тільки до війська: військовий одяг (не можна сказати „воєнний одяг"), військовий режим тощо. Але: воєнна здобич, воєнні трофеї тощо.

Вгощати, приймати (а не: гостювати). Наші приятелі вгощали (приймали) нас гарно й щиро. Можна „гостювати комусь у когось", а не „когось": Ми гостювали в наших приятелів.

Вставання (а не: повстання). Вшануємо його пам'ять вставанням. Слово „повстання" має інше значення: Вибухло селянське повстання.

Вчений (а не: науковець). Комітет сприяння вченим. Відбувся з'їзд учених медиків. Цим терміном позначаємо більш заслужених діячів науки. Менш заслужених, молодших наукових робітників позначаємо терміном „науковець" або „науковий робітник", як це роблять німці: Gelehrte і Wissenschaftler.

Голова (а не: президент). Голова комітету, голова зборів, голова Ліги політичних в'язнів тощо. Слово „президент" в українській літературній мові вживається тільки в обмежених випадках: ним позначається головним чином вище керівництво державою, науковою установою тощо. Наприклад: Президент республіки, Президент Академії Наук. Для інших вказаних вище випадків ми маємо прегарне слово „голова", і немає ніякої потреби міняти це рідне слово на запозичене „президент", Це особливо важливо ще й тому, що президент має у нас більш урочисте значення і справді в'яжеться більшого з поняттями вищого державного і наукового або якогось подібного керівництва.

Городина (а не: ярина). На другу страву готують городину. Слово „ярина" в українській літературній мові має інше значення, власне, те, що в полі навесні посіяне, а також і збіжжя, зібране з весняного посіву.

Громадянин (а не: горожанин). Наші громадяни потребують матеріяльної допомоги. Слово „горожанин" має інше значення: Це — той, що мешкає в городі, а не як член громади, суспільства.

Діяти (а не: чинити). Як діяти нам, щоб краще жити? Але: Що маємо чинити? Дієслово „чинити" — це синонім до дієслова „робити" і має при собі питання що? Дієслово „діяти" — це абстрактне дієслово чинности і має при собі питання обставини способу як?

Дрова (а не: дерево). Принеси дров і запали в печі. Слово „дерево" має інше значення: Навезли дерева, щоб будувати хату.

Зброя (а не: збруя). Держава має кілька мільйонів громадян при зброї. Не можна сказати „під збруєю", бо „збруя" має інше значення: пе запозичене з польської мови слово для позначення „упряжі, запрягу". Воно означає те, в що запрягають коней, а не те, чим воюють.

Значення (а не: значіння). Пам'ятки для культури мають велике значення. Слово ж „значіння" позначає процес від дієслова „значити", тобто класти знаки на чомусь.

Зростання (а не: зріст). Зростання української культури. Але: Високий на зріст, низький на зріст.

Кінчати, -сь (а не: кінчити, -сь). Студент кінчає науку. Літні ферії кінчаються. Дія відбувається в теперішнім часі, і не можна в цім значенні вживати доконаної форми дієслова „кінчить, кінчиться", яке має значення тільки майбутнього часу: Незабаром студент кінчить науку. Як кінчаться літні ферії, поїдемо знову до міста на навчання. Так само „протиставляти" а не „протиставити": О. Кобилянська волю до життя протиставляє оточенню.

Можна (а не: можливо). Можна подати лише загальний нарис цих подій. В цім (модальнім) значенні не можна вживати слова „можливо", бо воно в цій самій конструкції виконує функцію встановного слова: Він, можливо, сьогодні прийде. В іншій конструкції виконує функцію присудка: Це цілком можливо.

Наближатися (а не: зближатися). Війська наближаються до міста. Дієслово „зближатися" має значення руху від периферії до центру і тому вимагає конструкції „зближатися в чім, на чім", а не „до чого".

Набути (а не: придбати). Знання набувають в школі.

Дієслово „придбати" стосується тільки до конкретних речей: придбати одяг, книжку тощо. Але абстрактні: набути знання, славу, ім'я тощо.

Основний (а не: підставовий). Основні відомості з англійської граматики. Це звичайне слово, що його ми вживаємо в таких випадках. Слово „підставовий" не стосується сюди, бо воно утворене від „підстава" і має значення арґумента: підставові дані (тобто дані, що дають підставу), підставові доводи тощо.

Запроваджувати (а не: проводити). Треба ретельно запроваджувати в життя цю постанову. Слово ж „проводити" має інше значення: проводити когось.

Перемогти (а не поконати). Всі сили скупчено, щоб перемогти противника. Слово „поконати" має підметове (неперехідне) значення множности: вороги поконали. З перехідним значенням вживається дієслово „доконати": доконати ворога.

Підносити, -сь (а не: піднімати, -сь). Підноситься мораль і розвивається культура. Слово „підніматись" має конкретне значення: піднімається (і підіймається) завіса.

Познайомитися (а не: пізнати). Я давно з ним познайомився. Слово „пізнати" має інше значення — добре вивчити когось, зрозуміти його вдачу, зрозуміти суть чогось тощо: пізнати Бога, пізнати істину тощо.

Прищіплювати (а не: защіплювати). Дітям треба прищіплювати гарні звички. Слово „защіплювати" має конкретне значення: защіплювати клямку тощо.

Протягом (і впродовж). Протягом всієї історії Український нарід бореться за своє існування. Слово „впродовж" має переважно льокальне значення (впродовж поля, впродовж річки), хоч вживається і з темпоральним значенням (впродовж певного часу). Слово „протягом" має виключно темпоральне значення. Цього слова безпідставно уникають, щоб, мовляв, не сплутати з „протягом" (від протяг, нім. Zug). Але ж насправді тут нічого дивного немає, бо це звичайна гомонімія (слова з однаковою формою можуть мати різне значення).

Прощатись (а не: прощати). Добрий пастир прощався з своїм стадом. Можна й „прощати", але це в іншім значенні — відпускати комусь провину: Батько прощає синові його провини. Але в жоднім разі не можна: „батько прощає сина" в розумінні розлуки, а треба „батько прощається з сином".

Радіти (а не: тішитись). Я дуже радію, що незабаром з вами побачусь. Слово „тішитись" стосується переважно

до малих дітей: дитина тішиться іграшкою. Але якось незручно, коли кажуть: „Приходьте до нас, ми будемо тішитись". Краще по-літературному було б: „Приходьте до нас, ми будемо радіти (або: будемо раді)".

Розпорядження (а не: розпорядок). Розпорядженням президента ця умова скасована. В цім значенні не можна вживати слова „розпорядок", бо воно має інше значення: розпорядок дня, вечора тощо.

Розумітися на чому (а не: визнаватися). Він добре розуміється на конях. Слово „визнаватися" має інше значення — значення признання: Україну визнав увесь світ.

Світло (а не: світ). Світло вже погасло. Слово „світ" має інше значення: Ввесь світ знає про цю подію.

Спасти на думку (а не: впасти). Нікому не спало на думку, що так може статися. Слово „впасти" в цім значенні не вживається, воно має конкретне значення: впав олівець, книжка тощо.

Сполучені Штати (а не: З'єдинені Держави). Це — загальновживане в літературній мові позначення. Слово „з'єдинений" має інше значення, бо воно утворене від „єдиний", а тут мова йде про сполучення.

Так (а не: стільки). Інстинкт самозбереження його так загартований, що його ніщо не страшить. Це —речення способу (як?), і вказівний займенник „стільки" сюди не підходить, бо вказує на кількість: він стільки зазнав лиха на своєму віку.

Такий, -ка (а не: настільки). Його (митрополита Андрея) сила духа, благородність і жертовність такі великі, що... Але: Він на стільки не зробив, щоб давати йому таку плату. Тут „настільки" вказує на кількість. А в першій фразі „такі" вказує лише на якість. Яка була б велика стилістична помилка, коли б у наведенім прикладі про Митрополита Андрея замість „такі" вжити слова „настільки".

Той, та (а не: цей, ця). У війні перемагає той, хто має більшу силу. Але не можна: цей, хто має... Вказівний займенник той, та вживається в складному реченні. Займенник цей, ця — в простому реченні. Отже, треба: він цієї думки не розуміє; він був тієї думки, що краще примиритись.

Тепер (а не: зараз). Я тепер працюю над новим твором. Не можна „зараз працюю", бо слово „зараз" має значення найближчого майбутнього часу: я зараз піду, зроблю тощо.

Увага (а не: розвага). Подати на увагу (а не: під розвагу). Слово „розвага" має інше значення: розвага молоді, дітей тощо.

У нього (а не: у його). Заходи не мали в нього ніякого успіху. Особовий займенник „він" у відмінкових формах з прийменником обов'язково розвиває при собі н: у нього, з ним, на ньому тощо. Цього займенника не треба плутати з присвійним займенником „його" (його хата, в його хаті, під його хатою), який має зовсім інше значення і не має при собі н. Отже, порівняйте: був у нього — був у його хаті, сидів коло нього — сидів коло його хати.

Чашка, філіжанка (а не: горнятко). Прошу дати мені чашку кави. Сказати „горнятко кави" може викликати в більшості українців усмішку, бо слово „горнятко" має інше значення — це невеличкий горщик; в нім можна тільки варити каву або кашу, а не пити.

Чоловік (а не: муж). Вона турбується про свого чоловіка. Не можна: „Вона турбується про свого мужа", бо слово „муж" вживається в літературній мові лише в значенні „державний муж", тобто діяч.

Чоловік (а не: дружина). Вона пішла з своїм чоловіком до театру.

Якийсь (а не: який). Через якийсь час ми прибули до призначеного місця. Займенник „який" — це питальний займенник і має зовсім інше значення: Через який ліс ми будемо переходити? Займенник „якийсь" — це невизначений займенник, як і інші займенники з часткою сь (хтось, десь, колись, чийсь тощо) і надає реченню значення невизначености. В цім реченні він вказує на невизначеність часу.

4. СЛОВА З НЕВЖИВАНОЮ ФОРМОЮ

Не тільки зміст слова, але й також його форма може псувати мову, якщо ця форма не є літературно прийнятою формою. Знати свою рідну літературну мову — це насамперед знати її граматику. Хто не знає граматики, той часто й вигадує штучні граматичні форми і цим самим робить свою мову малописьменною. Або частіше буває так, що навіть добре освічена людина свідомо чи несвідомо обминає літературну форму і натомість вживає нелітературної, діялектної форми або форми, запозиченої з іншої, сусідньої мови. Через те ми досить часто чуємо й читаємо в пресі такі слова, як: почерез, розпоряджати, нарушувати тощо, замість правильних літературних форм: через, розпоряджатись, порушувати.

Подаю тут часто вживані в друкові неправильні форми з боку фонетики і морфології, замінивши їх правильними. Отже, правильними треба вважати такі форми:

Атомна або атомова (про бомбу, а не: **атомічна**). Атомова бомба, атомова енергія. Не можна вживати „атомічний", бо суфікс -ічн- мають тільки прикметники, утворені від іменників з суфіксом -ік- (техніка — технічний, механіка — механічний).

Багатство (а не: багацтво). Суфікс -ство мають іменники, утворені від інших іменників з коренем на -к (козак — козацтво, кріпак — кріпацтво). Але: брат — братство, багатий — багатство тощо, де корінь кінчається на інший приголосний.

Балтика, Адріятика (а не: Балтик, Адріятик). Це форми жіночого роду, а не чоловічого, через те в родовому відмінку однини буде: від Балтики до Адріятики, а не: від Балтику до Адріятику.

Б (а не: би). Ми могли б ще багато зробити. Існує відоме правило правопису часток **б, би**: після голосної — **б** (пішла б, зробила б), після приголосної — **би** (взяв би, написав би).

Ближчий (а не: близчий). Ближчим часом це зробимо. Прикметник з кореневим г, з (дорогий, низький, близький) в порівняльнім ступені перед суфіксом **ч** міняють **г, з** на **ж** (дорожчий, нижчий, ближчий). Прикметник „високий" в порівняльнім ступені приймає форму „вищий" (а не: визший).

Британський (а не: британський). Британський уряд. Цей прикметник походить від іменника „Британія". Прикметник „британський", що його часто помилково вживають у нашій пресі, походить або, вірніше, мав би походити від „Бритія". Такого ж типу творення: Софія — софійський, Лівія — лівійський, Росія — російський. Таким чином, від „Британія" — тільки „британський".

Був, -ла, -ло, -ли (а не: було). Газета, що почала була виходити, знову припинила своє існування. Це українська форма давноминулого часу, і не треба її плутати з російською формою давноминулого часу „було".

Буду (будеш, буде) читати (а не: буду читав), будемо (будете, будуть) читати (а не: будемо читали). Це — діялектна форма, яка зберігається в деяких говірках Галичини, але в літературній мові не відома.

Вгорі (а не: в горі). Хай згадана вгорі комісія займеться... Тут „вгорі" — безперечний прислівник, отже пишеться разом. Коли ж мова йде про гору, як конкретну річ, тоді пишемо окремо: В горі багато заліза (тобто гора має в собі).

Взаємний (а не: взаїмний). Взаємні стосунки між ними добрі. Взаємна дружба. Взаємні привітання.

Викликати (а не: викликувати). Його вчинки викликають (а не: викликують) обурення у громадськости.

Вирішувати (а не: рішати). Кожна людина може вирішувати свою долю сама. Справи ми ще не вирішили.

Виховання (а не: вихова). Своє виховання він завдячує своєму народові.

Відверто (а не: отверто). Ми з вами відверто говоримо. Префікс від- дуже давно виник з старого префікса от- з переходом **о** в **і**. На початку слова **о** в закритому складі, перейшовши в і, розвинуло при собі **в** (отець — вітця, овець — вівця, овес — вівса). Тепер маємо основну форму від-. Але поряд існує й форма од (відійти — одійти, від'їхати — од'їхати).

Відібрати (а не: відобрати). Порівняйте з іншими словами цього ж самого ряду: надіслати, розіслати, підійняти тощо.

Додому іти (а не: до дому). Це — прислівник місця і відповідає на питання куди? Але коли це іменник і відповідає на питання до чого?, то пишеться окремо, як взагалі іменник з прийменником: До дому ще залишилось кілька кроків.

Дозволити (а не: позволити). Стан здоров'я не дозволяє йому працювати. Ми не можемо собі дозволити такої розкоші.

З (а не: зі). Тут же стрічаємо декого з знайомих (а не: зі знайомих). Він виходив з задимленої фабрики (а не: зі задимленої). Прийменник **зі** вживається тільки перед сполученнями **лв, мн, сп:** зі Львова, зі мною, зі споду.

Зайняти (а не: заняти, порів. рос. занять). Ми зайняли тільки частину приміщення. Порівняйте інші слова цього ж ряду: прийняти, відійняти, перейняти тощо.

Закріпити (а не: закрипити). Закріпити місце за кимнебудь. Тут корінь кріп-, що походить з давнього **крѣп-**. Звідси й зрозумілі форми: кріпость, кріпак тощо.

Застосовувати (а не: стосувати). Нові методи ведення війни застосовувано на практиці.

Зізнатись, признатись (а не: зізнати). Ці люди зізнались у своїх злочинах.

Змагання (а не: змаг). Почалось змагання двох команд.

Зміцнювання (а не: уміцнювання). Триває дальше зміцнювання на зайнятих стратегічних позиціях.

Змучитись (а не: ізмучитись). Як натерпілась вона (Україна), як змучилась. Форми „ізмучитись", як виняток, можна було б хібащо вживати в поезії, де потрібно в інтересах ритму зберегти зайвий склад.

Знаходитись (а не: находитись). Ми знаходимось в Европі.

З'явитись (а не: явитись). Свідки з'явились на суд.

Кабінет (а не: ґабінет). Формується новий кабінет міністрів.

Кривавий (а не: кровавий). Це — відомий з української граматики ненаголошений склад ри (кривавий), але під наголосом ро (кров, брови, дрова).

Крім (а не: кромі). Ніхто, крім нього, сказати цього не зможе.

Лише (а не: лиш). Про це ми лише згодом довідались.

Миру (а не: мира). Це форма родового відмінка однини з закінченням -у. Такого ж ряду слова: світу (а не: світа), комітету тощо.

Мирний (а не: мировий). Мирний договір.

Можливо (а не: можливе) в безособових зворотах: Ми повинні поставити справу ясно, якщо це можливо.

Належить (а не: належиться). За влаштування цього симпатичного вечора належить проводові подяка.

Наприклад (а не: на приклад). Це прислівник і пишеться разом як одне слово.

Нанівець (а не: на нівець). Всю силу цієї ідеї зведено нанівець. Це прислівник і пишеться разом як одне слово, тим більше, що слова „нівець" окремо не існує.

Обмін (а не: óбміна). Відбувся обмін нотами між державами.

Один (а не: оден). Тільки в діялектній мові вживається форма „оден", в літературній мові її нема.

Першість (а не: першенствó). Першість мають кваліфіковані люди.

Пізніший (а не: пізнійший). Порівняльний ступінь прикметників має тільки суфікс -іш- (а не: -ійш-): чорніший, біліший, веселіший.

Платежів (а не: платежей). Я маю багато платежів. Слово „платіж" чоловічого роду, і через те в родовому множини буде закінчення чоловічого роду -ів. Закінчення -ей мають слова жіночого роду типу: ночей, костей, мазей тощо.

Платні (а не: платень). Ми не одержуємо платні. Це родовий від „платня", що вживається тільки в однині.

Плян (а не: пляну). Скласти плян. Це знахідний від-

мінок, що має лише форму називного. Форму родового в знахідному відмінку мають тільки ті іменники, які в родовому закінчуються на -а, -я (а не на -у, -ю). Отже, треба: купив олівця, зробив стола (бо така ж форма і в родовому). Але не можна: склав правопису, організуємо комітету (бо в родовому буде: правопису, комітету).

Прислухатись (а не: прислухуватись). Оксана з притаєним віддихом неначе прислухалась, чи жінка ще дихає.

Позбутись (а не: визбутись). Він позбувся останніх своїх речей.

Покладати надію (а не: прикладати). Я на нього покладаю надію.

Порушувати (а не: нарушувати). Це питання було порушене вперше.

Потуг (а не: потіг). Перегони великих потуг. Це родовий множини від „потуга“, через те у ніяк не може змінитися в і.

Прийняти, прийняття (а не: приняти, приняття). Див. зайняти.

Радіо (а не: радія — родов. відм.). У нас немає радіо (а не: радія). Слово „радіо“ не відміняється, за винятком орудного відмінка. Отже, треба конче писати: „Вістки з радіо“, але: „Передати радіом“.

Розпоряджатися (а не: розпоряджати, розпоряджуватися). Розпоряджатись чужим майном. Але в значенні володіти вживаємо зворот „мати в розпорядженні“ (а не: розпоряджати). Країна має в розпорядженні великі робітничі сили.

Садка (а не: садку). Іду коло садка. Це форма родового того ж самого ряду, що й: ставок — ставка, кілок — кілка, бережок — бережка тощо.

Совєти, совєтський (а не: совіти, совітський). Це слово не українське з походження, а російське, тому й повинно зберігати свою первісну форму. Нема підстави його українізувати, бо українська мова має свій переклад цього слова — ради, радянський.

Увечері (а не: вечером). Увечері маємо більше часу. Форма „вечером“ — російська форма.

Христити дитину (а не: хрестити) так само, як і „кривавий, тривога“ (див. вище). Але: хрест, хресний.

Через (а не: почерез). Він загинув через свою необережність.

Щоб (а не: щоби). Проси, щоб зайшов до хати. Форма „щоби“ не існує в українській літературній мові.

5. ЗВОРОТИ З ПОРУШЕННЯМ ЗАКОНІВ ЗВ'ЯЗКУ СЛІВ

Кожна мова має свої закони зв'язку слів у реченні. Правильне застосування цих законів у практиці забезпечує правильність висловлення думки. Ясність думки саме й залежить великою мірою від того, як саме зв'язані слова в реченні. В практиці найчастіше порушується зв'язок керування, в наслідок чого один відмінок недоречно, всупереч духові мови замінюється іншим. Від цього й фраза втрачає свій природний сенс, набираючи деякої штучности.

Українська мова, як і інші культурні мови, має свої болючі місця, на які дуже реагує народня психологія. Найдрібніше порушення якогось її закону дуже боляче відбивається на мовній свідомості нашого народу. Це відчуває кожний українець, що добре знає свою рідну мову. Але буває й так, що навіть дуже чутливі в тонкощах мови люди починають вагатися, яка з двох форм правильніша. Будучи під впливом якоїсь іншої мовної системи, люди ці незалежно від своєї волі втрачають тонкощі чуття своєї національної мови, в наслідок чого й виникає оте вагання, що причиняється не раз до великих помилок.

Цим, можливо, великою мірою й пояснюється факт порушення законів зв'язку слів. Так, наприклад, одному видається цілком природною фраза „дякувати кому", а другому під впливом російської мови видається, що краще буде „дякувати кого" (рос. „благодарить кого"). Одному видається кращим сказати „брати участь в чім", другому — краще „приймати участь" (порів. рос. „принимать участие") тощо. Священним обов'язком кожного українця є оберігати чистоту й правильність рідної мови, як того вимагає психологія народу та його мовна свідомість.

Подамо далі кілька найтиповіших прикладів, що найчастіше трапляються в нашім друкованім слові і ріжуть наше вухо невідповідною духові української мови своєю будовою. Отже, треба:

Братися, взятися, стати до чого (а не: за що). Треба взятись до праці. Стати до зброї.

Брати участь (а не: приймати участь). Він теж брав участь у цій нараді.

Високий на зріст (а не: високого зросту). Хлопчик був високий на зріст.

Годинник запізнюється (а не: годинник іде запізно).

Годинник поспішає (а не: годинник іде заскоро).

Годинник запізнюється на п'ять хвилин (а не: годинник іде п'ять хвилин запізно).

Годинник поспішає на п'ять хвилин (а не: годинник іде п'ять хвилин заскоро). В усіх наведених прикладах на спізнення і поспішання годинника впадає в вічі незграбність і штучність побудовання фраз, взятих в дужки.

Дозволити таке (а не: дозволити на таке). Сьогодні ми не можемо дозволити такого.

Дякувати кому (а не: кого). Дякуємо вам за послуги.

Женитися (одружитися) з ким (а не: на кому). Хлопець жениться (одружується) з дівчиною з сусіднього села.

Згідно з чим (а не: згідно чого, згідно чому). Згідно з вашим розпорядженням ми завдання виконали. Ухвалу прийнято згідно з пропозицією.

Зрадити кого (а не: кому). Він зрадив свого товариша).

Іду туди (а не: іду там).

Куди йдеш? (а не: де йдеш?). При дієсловах руху може стояти лише питання куди? А в зв'язку з цим і відповідь повинна бути: туди. При дієсловах, які не позначають руху, а стан, може стояти лише питання де? А відповідь — там. Наприклад: Де сидиш? — Там. Де працюєш? — Тут.

Мати діло з ким, чим (а не: мати до діла). Ми маємо діло з людьми, що їх ми добре знаємо.

Належати кому (а не: до кого). Кому належить ця книжка?

Не заперечувати чого (а не: що). Демократія не заперечує принципу приватної власности. Дієслова при запереченні **не** здебільшого вимагають форми родового відмінка: не скінчити праці, не скласти іспиту тощо. Але: скінчив працю, склав іспит.

Піднести духово, дух (а не: на дусі). Порозуміння піднесло українські маси духово.

Приглядатися, приглянутися до кого, до чого (а не: приглядатися, приглянутися кому, чому). Приглянемось ближче до творчости О. Кобилянської. Як був я малим хлопцем, я часто до тебе приглядався.

Про щось інше (а не: про що іншого). Мова йде про щось інше.

Українською мовою (а не: в українській мові). Друкуються книжки українською мовою.

6. ПРИЙМЕННИКОВІ ЗВОРОТИ

Основна функціональна роля прийменників — керувати відмінками, тобто певний прийменник вживається з іменником в певнім відмінку. Але буває й так, що той самий прийменник може вживатись з двома і навіть з трьома відмінками. І це треба конче враховувати, щоб не робити помилок. В цім допомагає нам дієслово, що вимагає певного відмінка іменника. Через те й легше поставити питання, на яке відповідає відмінок. Наприклад, з прийменником **на:** сиджу (на чім?) на стільці (місц. відм.), дивлюсь (на кого?) на нього (знах. відм.).

В практиці трапляються й такі помилки, коли при прийменникові вживається зовсім не той відмінок, що треба. Наприклад: Учитель ставить крісло перед стіл. Тут при прийменникові п е р е д, що вимагає конче орудного відмінка, помилково поставлена форма знахідного. Отже, треба: перед столом. Або краще вжити іншого прийменника (коло столу), а не калічити фрази і подавати її в такій формі, в якій українська мова її абсолютно не знає. Цей приклад неправильного вживання прийменника не вигаданий, а взятий з підручника німецької мови О. Пашкевича. Річ зрозуміла: автор дослівно перекладає німецьку фразу: Der Schüler stellt den Stuhl vor den Tisch.

Бувають ще й іншого роду помикки, коли прийменниковий зворот вживається досить штучно там, де конче має бути неприйменниковий зворот. Наприклад, під впливом російської мови („в первую очередь") вживають зворот „в першу чергу", хоч натомість є в нас звичайна форма „насамперед".

Спинимо нашу увагу на деяких прикладах, які звороти треба і яких не треба вживати в літераттрній мові. Отже, треба вживати:

Б у т и, с т а т и н а б о ц і (а не: по боці). В війні з Німеччиною на боці Англії стала Америка. Протягом всієї війни Америка була на боці Англії.

В д о б у, в ч а с и (а не: в добі, в часі, в часах). Живемо в добу великих подій. А також: в період, в цей момент, в цей час, в цю хвилю, в ці дні. Взагалі в цім значенні прийменник **в** вживається тільки з знахідним відмінком.

В и с т у п и т и з в і й н о ю, п о ч а т и в і й н у (а не: приступити до війни). Можна приступити до праці, до своїх обов'язків, а не до війни, бо до війни не приступають, а розпочинають або виступають з війною.

В протилежність до чого (а не: в протилежності до чого). В протилежність до його поглядів, ми дотримуємось іншої думки. Тут теж прийменник в вимагає тільки знахідного відмінку, а не місцевого.

Врятувати від чого (а не: перед чим). Його врятовано від небезпеки.

Втікати від кого (а не: перед ким). Люди втікали від наступаючого війська. Можна сказати: йти перед ким. Тоді ми констатуємо два незалежні процеси. Але „втікати перед ким" не можна, бо тут є певна залежність, підкреслюється факт віддалення, на яке вказує лише форма родового відмінка з прийменником **від**.

За (а не: по, після). Склад громадянства за віком. Я зробив так за вашою порадою. Цю комедію скомпоновано за Гоголем. За приказом святим я радий поспішати. (В Самійленко). Хоч звичайніша форма „з наказу": Я роблю це з вашого наказу.

За стіл, коло столу сідати (а не: при столі). Сідаймо за стіл і будемо вечеряти. Формально можна було б припустити форму „сидіти при столі", але й ця форма не органічна. З прийменником при вживаємо інших семантем: жити при батьках, працювати при установі (коли хто офіційно не належить до установи).

З допомогою (а не: при допомозі). З його допомогою ми вчасно закінчили працю.

З заходу, з сходу (а не: від заходу, від сходу). Один відділ атакував з заходу, другий — з сходу.

З ініціятиви (а не: за ініціятивою). Це ми робимо з вашої ініціятиви.

З походження (а не: по походженню). Сковорода — козак з походження.

З середини (а не: від середини). Краще діяти з середини. Так само, як і: з початку, з кінця тощо.

І собі (а не: в свою чергу). Догадався Грицько. Давай христитися й собі, давай і собі поклони лупить. (А. Тесленко).

На адресу (а не: по адресі). Пишіть на адресу...

На мою думку, по-моєму (а не: після мене). На мою думку, Л. Толстой — один з найвидатніших світових письменників. Не можна сказати „після мене", бо можна подумати, що я ставлю себе на першім, а Толстого на другім місці.

Настроями (а не: по настроях). Галицька молодь в роках 1925 — 35 своїми настроями нагадувала наддніпрянську молодь 1905 року.

На фабриці (а не: в фабриці). Мій брат працює на фабриці. Так само, як і: на заводі, на підприємстві, на будівництві тощо. Прийменник на вказує тут взагалі на місце праці, і не можна в цім значенні вживати прийменника в, який має конкретне значення, вказуючи, що дія відбувається десь в середині: працюю в фабриці, а не надворі (тобто в середині фабрики).

Перевезти когось на працю (а не: до праці). Їх перевезли на працю до іншого міста.

Під час відпочинку (а не: в часі відпочинку). Під час відпочинку робітники мають розвагу.

Праця коло чогось (а не: при чомусь). Праця коло відбудови міста. Вище вже вказувалось, що прийменник при має специфічну функцію, і в цім значенні його не можна вживати, бо він надто звужує поняття праці.

Претендент на що (а не: до чого). Претендент на трон, на цю посаду, на керівника тощо.

Признатись у чому (а не: до чого). Він признався у злочині. Але: Признатись до кого. Він до мене не признається.

Просити про що (а не: о що). Павлик просив про пересилку (а не: о пересилку) великоруських повістей М. Драгоманова. Прийменник о (об) вживається з знахідним відмінком, вказуючи на річ, що на неї спрямована чинність: О мур, об мур старою головою ударилась (Т. Шевченко). Але не можна вживати таких польонізмів і чехізмів, як: дбати о щось, ходить о те тощо.

З місцевим відмінком прийменник о (об) вживається на позначення часу: Приходить о другій годині. Жду, не діждусь, як об весні ластівка (Г. Барвінок).

Рік тому (а не: перед роком). Рік тому вийшло в світ перше число журналу...

У власність (а не: на власність). Цю річ я беру собі, а ту передаю вам у власність.

7. СПОЛУЧНИКОВІ ЗВОРОТИ

Сполучникові звороти, не вживані в українській літературній мові, головним чином стосуються складно-підрядних речень. Помилки, які трапляються на цьому ґрунті, переважно залежать від російського і польського впливів. Подамо тут найуживаніші звороти, що на них треба звернути увагу з погляду їх чистоти й правильности. Отже, треба вживати:

А втім (а не: впрочім). А на громаду хоч наплюй — вона капуста голова — та! А втім — як знаєш, пане брате. (Т. Шевченко).

А що, а як, як, бо (а не: оскільки, наскільки, поскільки). А що він не мав часу, то й не прийшов. Як пригадую, це було тоді... Сьогодні наради не буде, бо мало людей зійшлося.

Бо (а не: позаяк). Я не прийшов тоді, бо не мав часу. Невідомо, звідки взяте й давно забуте вже, слово „позаяк" зберігається ще в мові окремих наших людей, саме в причинових реченнях. Щире прохання до цих людей в ім'я чистоти й правильности української літературної мови викинути це слово з складу свого лексикону, замінивши його улюбленим у нашого народу словом (сполучником) бо.

Дарма що (а не: дивлячись на те). Даю тобі сей меч, дарма що ти не сильний (Л. Українка). Дарма що вовк, а добре розсудив (Л. Глібов). Дарма що голий, та в підв'язках.

Ніж (а не: чим). Розчарування прийшло дуже скоро, скоріше, ніж вони сподівались.

Тимчасом (а не: між тим). Мале дитя коло нього на сонці куняє, а тимчасом старий кобзар Ісуса співає (Т. Шевченко).

Ті, хто (а не: той, що). Тим, хто забуває. Тут вибір із маси: не про всі говориться, а лише про окремих осіб; на них і вказує займенник хто. Ще приклад: Тих, хто не зареєструвався, просять зареєструватись.

Хоч як було, хоч би який був (а не: як би не було). Хоч би яке було наше становище, а все ж сумувати ми не повинні. Хоч як було нам важко, все перемагали.

Через те (а не: від того). Через те треба спільними силами будувати нашу культуру.

Чому? Тому (а не: для чого? для того). Чому ти не прийшов до мене? Тому, що ти мене не запросив. Тут висловлюється причина, а „для чого" має значення мети: Для чого ти прийшов? Для того, щоб тебе привітати з успіхами.

Щоб (а не: аби). Велів спочити, аби набралися сили (Ів. Франко). Він сказав, що взяв її на те, щоб вона продавала зуби (М. Коцюбинський). У Франка тут вжито аби, але це помилка. Аби має допустове значення (рос. лишь бы). Аби хліб, а зуби знайдуться.

Щодо, щождо (а не: що торкається, від рос. „что касается"). Щодо мене, то я не відмовляюсь.

8. НАЙУЖИВАНІШІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗВОРОТИ

Крім наведених вище прикладів з української фразеології, що ними я ілюстрував правильність зв'язку слів, правильність прийменникових і сполучникових зворотів, тут подається ще й інші вибрані фразеологічні звороти (і окремі ідіоми), що їх знає українська народня мова, а від неї перейняла й література мова. На ці звороти треба звернути особливу увагу, бо вони дуже відрізняються своєю будовою від фразеологічних зворотів (і ідіомів) російської і польської мов. Ті наші люди, що довгий час були під впливом російської й польської мовної свідомости, повинні усвідомити, що кожна мова має свої так звані „ізми". Наша мова теж має свої українізми, яких не можуть заступити ніякі інші, хоч би навіть звичні для нашого вуха, чужі звороти.

Фразеологічні звороти та ідіоми в найбільшій мірі заховують у собі дух мови, через те ми й цінимо їх особливо при перекладах, коли доводиться в іншій мові так само вишукувати відповідні звороти, але можливо з цілком іншою будовою. Ідіома характеризується тим, що групою слів позначається якесь поняття, і це ж саме поняття не можна позначати, або, принаймні, не завжди можна позначати тією ж самою групою слів в іншій мові: там для цього існує зовсім інше словосполучення. Через те й кажуть, що треба зберігати дух мови.

Так само треба дбати й про збереження духу української мови, свято оберігаючи її фразеологічні звороти та ідіоми. Подаємо їх так само в абетковому порядкові.

Бити на що: Бити на ґвалт. Бити на сполох.

Бігти учвал: Коні бігли учвал.

Благати на поміч: Жінка з розгубленим виглядом благала на поміч.

Благословитись на світ: Уже на світ благословилось (М. Вовчок).

Боліти кого: Це його не болить.

Брати гору, верх, силу тощо: У футбольних змаганнях гору взяла наша команда. Сум, журба, злість, жаль бере мене. Мене холодом бере.

Братися в силу: Як трохи він підріс і взявся в силу, батьки зараз же віддали його в найми.

Бути в нестямі: Він був у нестямі. Очі його горіли вогнем.

Бути до вподоби: Ця річ йому не до вподоби.

Бути задоволеним з чого: Батько задоволений з поведінки сина.

Бути, бувати за кого: Бути за свідка. Бути за вчителя.

Бути на заваді: Я тобі на заваді, радий позбутися мене. Тобі ж ніхто не на заваді, роби що хочеш.

Бути при розумі: Батько їх до самої смерти був при розумі.

Вести перед: Ми вели перед в змаганні за кращу гру.

Вживати заходів: Треба вживати заходів для поліпшення становища.

Вибачити на слові: Він, вибачте на слові, виявився негідником і фальшивою людиною.

Вивести на світ: Цю справу треба вивести на світ (розкрити).

Вийти на кого, на що: Він таки вийшов на чоловіка. Вийшло на моє. Вийшло на добре.

Вийти чим: Книга вийшла друком.

Викинути колос: Жито вже й колос викинуло.

Виробити силу: Виробив силу (витратив) та ще й калікою став.

Витратитись з грошей: В дорозі геть витратився з грошей, нічого не залишилось, навіть на візника не вистачило.

Ворогувати на кого (або: з ким) Він на мене ворогує, і добра від нього я сподіватись не можу.

Глузувати з кого: Вони глузують одно з одного.

Давати на схованку: Речі треба дати на схованку.

Дати до рук: Цю річ ви маєте йому особисто дати до рук.

Дати на віру: Дай йому (гроші) на віру, може поверне.

Дати на волю: Я даю вам на волю, а ви вже робіть, що знаєте.

Дати на здогад: Він кивнув рукою, давши мені на здогад, що може обійтися без допомоги.

Дати спокій: Дай мені спокій, не дратуй мене.

День при дні, день-у-день. День при дні він щось робить, копається в господарстві, не маючи відпочинку. День-у-день та ж сама справа.

Дивитися лихим оком: Він на мене лихим оком дивиться, чогось сердиться, не задоволений.

Дивуватися з кого, з чого: Дивуються люди з нього, що він міг накоїти такого лиха.

Дихати важким духом на кого: Важким духом він дихає на мене; якби міг, то в ложці води втопив би.

Дійти літ, розуму, кінця: Як тільки вона дійшла своїх літ, почали до неї старости вчащати. Батьки піклуються про дітей, аж поки вони розуму дійдуть.

Добирати способу: Треба добрати способу, щоб вийти з становища.

Добути віку: Лежить старий в ліжку й віку добуває.

Довести до розуму, до пуття, до краю: Скільки дітей має: треба ж то їх до пуття довести. Повсякденні інтриги довели його до краю.

Доглядати кого, чого: Доглядай дитини, хати. Доглядай овець, щоб не порозбігались.

Додержувати чого: Додержуйте чистоти, вірности, слова.

Докладати рук до чого: Скільки ж то рук треба докласти до того, щоб збудувати власну хатину.

Допитатись чого: Ніяк не можемо допитатись дороги.

Дорікати кому чим: Нам дорікали нашою байдужістю до всього.

Думати на кого (мати підозріння): Ти думаєш на мене, що я взяв?

Жалувати за ким: Дочка жалує за матір'ю. Господар дуже жалував за гостями, що передчасно роз'їхались.

Жалувати кого, що: Діти жалують своїх батьків. Вона жалувала собі яєчко зварити, все заощаджувала.

Жити в достатку: Живуть вони в достатку, все у них є, всього доволі.

Жити з чого: Живемо з власної праці.

Жити на віру: Вони живуть на віру, не вінчані.

Журитися за ким: Журиться мати за сином, що ніякої звістки про нього не одержує.

Забити паморокі: Дитина так упала, що аж паморокі забила.

Забути за кого: Забудь за мене, не згадуй ніколи.

Завдали чого: Завдали мені лиха, клопоту, жалю.

Зажити слави: Тарас Шевченко своїми творами зажив собі світової слави.

Заздритись на що: Він заздриться на моє майно. Але: Заздрити кому: Не треба нікому заздрити.

Зазнати чого: Багато біди зазнали вони.

Зайшла потреба: Чомусь зайшла потреба йому сьогодні це зробити, не хоче ще трохи зачекати.

Залити за шкуру сала: Він добре залив йому за шкуру сала, що той аж з кулаками кинувся на нього.

Залицятись до кого: Хлопець залицяється до дівчини.

Занедбати, занедбувати що: Занедбав мої поради, а тепер і жалкує.

Заноситись, занестись, збиратись на дощ (безособ.): Вже з самого ранку заноситься (збирається) на дощ.

Запобігати чого: Ви запобігаете в них ласки.

Запобігти чому: Запобігти пожежі, лиховi, неприємності тощо.

Заподіяти собі смерть: Ще в молодому віці він заподіяв собі смерть.

Зарадити чим: Треба в біді чимсь зарадити, допомогти.

Заходитись на що (безособ.): Заходиться на дощ, на війну.

Збити з пантелику: Хотіла сама це зробити, але він мене збив з пантелику, каже, що не треба.

З бігом часу, з плином часу: З плином часу Україна знову відродила свою державу.

Збутися чого: Продав останнього коня — і збувся клопоту.

Звести віч-на-віч: На допиті їх звели віч-на-віч.

Зглянутись на кого: Господи Милосердний, зглянься на нас.

Здати собі справу з чого: Ми добре собі здаємо справу з того, що це подія великої ваги.

Здатися на чию волю: В цій справі ми здаємось на вашу волю, робіть, як самі знаєте.

Здужати, нездужати: Я нездужаю сам це зробити (не маю сили). Взагалі трохи хворіти: Батько лежить в ліжку, нездужає чогось.

Знатися, розумітися на чому: Добре знатися на справі — це річ важлива. Він знається на речах (тактовний).

Зневіритися в чому: Він зневірився в своїй діяльності, його обгорнула якась тимчасова апатія.

Знущатися з кого: Вороги знущалися з нашого народу, забороняли йому їсти його власний хліб.

Зрадити кого: Не зраджуй свого товариша. Не зраджуйте своєї нації.

Зрікатися кого, чого: Діти зрікаються батьків. Вчені зрікаються своєї наукової продукції.

Зробити лад в чому: Зробіть лад у книжках, складіть їх.

Іти в заклад: Ідімо в заклад, як не вірите.

Іти з думки: Мені й з думки не йде (не виходить), щоб могло так трапитися з ним.

Іти на добро (безособ.): На добро йдеться.

Казати на жарт, на глум, на сміх: Хоч би на сміх сказав щонебудь.

Кепкувати з кого: Хлопці кепкують з нього.

Клопотатись про кого, про що, ким, чим: Не клопочіться нами, ми й самі раду дамо. Ми клопочемося про долю наших земляків.

Користатись з чого: Я скористався з вашої поради й почав діяти.

Кортіти кому: Кортить йому щось зробити неприємне.

Кохатися в кім, в чім: Кохатися в курах, в свинях, в книжках тощо.

Кохатися з ким: Хлопець кохається з дівчиною.

Кричати на все горло: Жінка стала кричати на все горло, благаючи захисту.

Кричати на ґвалт: Чутно було, як хтось кричав на ґвалт.

Лежати в недузі: Стара мати лежала в недузі.

Ловити вітра в полі: Вони сіли на машину й поїхали, а ви ловіть вітра в полі.

Мати за добре, за зле: Не майте за зле те, що я говорю. Майте за добре мою пораду, я вам зла не бажаю.

Мати за кого, за що: Його ніхто й за людину не має. Вони його за батька мають.

Мати на думці: Я давно мав на думці це зробити.

Мати на оці: Я мав на оці іншу річ, не те, про що ти думаєш.

Мати ні за що: Він її ні за що має.

Набратись лиха, сорому, страху тощо: Батьки набрались сорому за неслухняного сина. Такого страху набрався, що й ворогові своєму не бажаю.

Навернутись на очі: Іди від мене і на очі не навертайсь.

Накласти головою: Багато людей наклали головою в цій війні.

Напасти кого: Мене страх напав. На дорозі нас дощ напав.

Напитати когось, щось: Доброго коня собі напитали. Як напитаєте добрі рукавиці, то купіть і для мене. Гарного чоловіка напитала собі.

Наслідувати кого, що: Багато українських поетів наслідували творчість Тараса Шевченка.

Нудити світом: Місця собі не знаходила, нудила світом.

Обходити кого: Мене це не обходить, а його обходить.

От тобі й маєш!

Палити що: Палити грубку (і в грубі). Палити люльку, цигарку.

Передати ким: Передайте листа моїм братом.

Перекласти чим, на: Перекласти українською мовою. Перекласти на українську мову.

Пильнувати кого, чого: Пильнуй дитини, не відходь далеко. Пильнуй хати. Пильнуй садка.

Пити до кого: Не до тебе п'ється.

Піти в руку: Господарство дуже швидко пішло йому в руку.

Піти за водою, за вітром.

Піти світ-за-очі.

Пішов мороз по тілі: Мені аж мороз по тілі пішов, як він мені сказав про це.

Плакати за ким: Осиротілі діти плакали за матір'ю.

Побратися з ким: Хлопець побрався з дівчиною з сусіднього села.

Погодитись на ціні: Вони швидко погодились на ціні і почали пити могорич.

Потребувати чого: Сиротами залишились, шматка хліба потребували.

Почуватись на силу: Старий ще добре почувався на силу і міг виконувати ще господарські роботи.

Правити своє: Хоч як переконували його, а він таки своє правити.

Прагнути чого: Тарас Шевченко все життя прагнув волі. Ми прагнемо здійснення нашого національного ідеалу.

Прибрати до рук: По смерті батька прибрав до рук все господарство старший син.

Прибрати способу: Ніяк не приберу способу це зробити.

Признатись до кого: Він до мене не признається.

Прийти до пам'яти: Довго лежав він, поки до пам'яти прийшов.

Причинитися до чого: До цього й ви багато причинилися своїми порадами.

Продати на гурт: Товар продається на гурт.

Пустити славу: Погану славу про нього пустили.

Пустити тумана: Він уміє пустити тумана, так обдурить, що й не помітите.

Розумітися на чому: Я на цьому не розуміюся. Він так розуміється на цьому, як жид на свинях.

Світити в очі: Він тільки в очі світить, а поза очі душу б вийняв з тебе.

Скидатися на кого: Син скидається на батька, а дочка — на матір.

Скласти умову, договір: Держави склали умову про дружбу.

Сміятися з кого: Не слід сміятися з товариша.

Спасти з глузду, з лиця, з розуму: Чи з глузду спав, чи що? Набідувався він, аж з лиця спав.

Спасти на думку: Мені спало на думку написати статтю на цю тему.

Спілкуватися з ким: З ним добре спілкуватись, добрий товариш.

Справити борг: Мабуть, через суд доведеться в нього справити борг.

Справити весілля, христини, обід тощо: Таке весілля справляли, що на все село. У неділю вони справляють христини. Господиня нам добрий обід справила.

Стати в пригоді: Цей кожушок, хоч і старенький, але взимку ще стане в пригоді.

Стати до вподоби: Хто їй стане до вподоби?

Стати до зброї: А ну, хлопці, станьмо до зброї!

Стати до чого: Пішли на фабрику і в той же день стали до праці.

Стати за кого: Він мені за брата стане.

Стати на перешкоді: Нові події стали йому на перешкоді в здійсненні його наукових плянів.

Стояти за ким, чим: Він стоїть за нею, як за рідною сестрою. Бідний сирота, нема за ним кому постояти.

Стягнутись на що: Насилу стягнулись на конячку, та й та здохла. Треба стягнутись на кожушок хлопцеві.

Тягти до права, до суду: За образу особи тягнуть до права.

Тягти за ким: Він не один, за ним тягнуть його товариші. Діти дружньо тягнуть за батьком, нікому не дозволяють його ображати.

Уважати за кого, за що: Вона мене за матір не вважає.

Увійти в неславу: Своєю поганою поведінкою він увійшов у неславу і втратив до себе довір'я громадськости.

Уволити волю: Рада б дочка уволити волю батьків, та серце не дозволяє.

Удавати кого: Він удає з себе дурня.

Удатися в кого: Син удався в батька.

Удатися до кого, до чого: В цій справі треба вдатися до суду.

Ужити чого: Вжити заходів для прискорення справи.

Узяти за жінку: Він узяв за жінку Мартошину дочку.

Узятись до чого: Учні взялись до науки.

Узятись чим: Вода парою взялася.

Учащати до кого: Став парубок до дівчини учащати.

Учитися чого: Ми вчимося англійської мови.

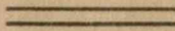
Хворіти, слабувати на що: Він часто хворіє на грип.

Ходити коло чого: Господарство має велике, є коло чого ходити.

Чигати на кого, на що: Кіт чигає на мишу. Він чигає на моє добро, так і чекає моєї смерти.

Чинити волю: Вчиню вашу волю, зроблю все, що тільки зможу.

Чутися на силу: Він добре чується на силу, коли відважується підняти таку вагу.

ЗМІСТ

Ціна 3 Марки

